

اعتلای نویسندگان در دوره تیموریان

دوره تیموریان در تاریخ هزار و صد سال شعر و ادب فارسی از چند حیث ممتاز است اگرچه در سایر دوره‌ها شعر و نثر تواما پیشرفت نموده است اما در قرن نهم بویژه دوره سلطان حسین بایقرا که وزیر دانشمند و دانش‌گستر مانند امیرعلیشیرنوازی داشته بود در این دوره نثر بر شعر رجحان پیدا کرده بود . در قرون گذشته بیشتر گویندگان با اصناف گوناگون سخن آثار منظوم از خود باقی گذاشته بودند و آثار منثور شان نسبتاً "محدود بود و همزمان با آن نویسندگان دیگری آثار نثری را به سلک نگارش و تحریر در آوردند . ولی در دوره تیموریان تمام سخنوران طراز اول دارای آثار متعدد منثور میباشند و انگهی عده کثیر نویسندگان چیره‌دست که در زمینه‌های تاریخ ، تذکره و منشآت آثار مستقل و جداگانه تالیف و تصنیف نموده‌اند و هر یک از آنها دارای دهها اثر منشور و همچنین رساله‌ها در موضوعات مختلفه میباشد . بدیهی است نویسندگان مورد بحث اگرچه طبع موزون خدادادی جهت سخنوری داشته بودند ولی با وجود کثرت مشعله و امور تالیف و تصنیف شعر را نیکو می‌سرودند و بعضی از آنان دیوان شعر نیز دارند .

اغلب نویسندگان قرن نهم تاریخهای مفصلی تالیف نموده‌اند که چگونگی مطالب آنان بدو نوع است :

- ۱- اول تواریخ عمومی به سبک قدیم یعنی از حضرت آدم علیهما السلام تا مولف .
- ۲- دوم تاریخ مفصل عهد تیموریان بویژه جزئیات وقایع تاریخی عهد سلطان وقت . بدیهی است که نقد و ارزیابی آثار تاریخی این عهد فعلا در این مقاله مختصر از حیثه مقال ما خارج است اما بدلیل اینکه اغلب نویسندگان قرن نهم در شرق ایران با دربار تیموریان هرات سروکار داشته‌اند و چه بسا که از طرف سلاطین و امرای وقت تشویق میشده‌اند - آثار منشور این عهد که در آخرین ربع این قرن و در دهه اول قرن دهم تالیف و تصنیف گردیده است با موضوع سخن ما ارتباط مستقیم دارد .

الحق که هرات نیمه دوم قرن نهم صاحب کمالات عدیده در انواع علوم و فنون بوده و هنرها را بخود جلب و در جامعه پیشرفته خویش جذب نموده است .

اگرچنانچه بدقت اسباب و عدم این موقعیت را جستجو نمائیم بدون تردید سرپرستی و حمایت پادشاهان و شاهزادگان تیموری بطور اعم و نیز سرپرستی ها و پشتیبانی های بی دریغ امیرکبیر نظام الدین علیشیر نوائی فانی را در بروز و ظهور این همه آثار گوناگون وارزشمند این عهد محرک و موثر میبینیم. هم اکنون شخصیت و خدمات نویسندگان چیره دست این دوره را بابیان عوالم مودت و موانست بین علیشیرنوائی و نویسندگان مزبور ذیلاً "می آوریم :

۱ - جامی : مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی از سرآمد شاعران در زبان فارسی میباشد و اغلب آثار منظوم و منثور وی میان سال ۱۴۷۰ م / ۸۷۵ هـ و ۱۴۹۲ م / ۸۹۸ هـ سلک نگارش در آمده است و باید دانست که در آخرین ربع قرن نهم جامی در نزد دانشمندان میرنظام الدین علیشیرنوائی دارای مقام و منزلت خاصی بوده است. در آثار متعدد مولانا جامی آثاری که به درخواست و خواهش امیرعلیشیرنوائی بمنصه ظهور رسیده است و یا آثاری که خود جامی آنها را به نوائی فانی معنون و اهداء نموده است بچشم میخورد .

تأثیر شخصیت نوائی در نگارش جامی به اندازه ایست که اکثر مثنویات هفت اورنگ و آثار متعدد دیگر برطبق درخواست و توجه نوائی تالیف و تصنیف گردیده است - در مورد کتاب اشعة المعات خود مولانا چنین گوید :

" تا آنکه درین ولاجل اخوان الاصفاء و اعز خلان الوفا سبرهاله و علی السیر عباده العرفا که نام خجسته فرجامش در اثنای این دعا به خوبترین صوری از صور رموز ایماء بین اله و بین عباده سمت ادا یافت ، استدعای مقابله و تصحیح آن نمود (۱) .

علاوه بر آن جامی صاحب آثاری ذیل میباشد :

- ۱ - تفسیر تابه آیه " وایای فارهبون ۲ - شواهد النبوه ۳ - اشعاع للمعات ۴ - شرح فصوص الحکم ۵ - لوامع ۶ - شرح بعضی ابیات تائیه فارضیه ۷ - شرح حدیب ابی ذر غفاری ۸ - رباعیات ۹ - لویح ۱۰ - شرح بیته چند از مثنوی مولوی ۱۱ رساله فی الوجود ۱۲ - مناقب خواجه عبدالله انصاری ۱۵ - رساله تحقیق مذهب صوفی متکلم و حکیم ۱۶ - رساله سؤال و جواب هندوستان ۱۷ - رساله مناسک حج ۱۸ - هفت اورنگ ۱۹ - رساله در قافیه ، ۲۰ - دیوان اول ۲۱ - دیوان ثانی ۲۲ - دیوان ثالث ۲۳ - رساله منظومه بهارستان ۲۴ - رساله کبیر در معما ۲۵ - رساله متوسط ۲۶ - رساله صغیر ۲۷ - رساله اصغر در معما ۲۸ - رساله

عروض ۲۹ - رساله موسیقی ۳۰ - منشآت ۳۱ - فوائد الضیائیه فی شرح الکافیہ ۳۲ - شرح بعضی از مفتاح الغیب منظوم و منشور، ۳۳ - نقد النصوص ۳۴ نفحات الانس، ۳۵ - رساله طریق صوفیان ۳۶ - شرح بیت خسرو دهلوی ۳۷ - مناقب مولوی ۳۸ - سخنان خواجه یارسا و غیره ها .

۲ - میرخواند ، - محمد بن خاوندشاه بن محمود معروف به میرخواند مولف یکی از معروفترین تاریخ عمومی به فارسی میباشد اصل وی از بخارا است پدرش سید برهان الدین از بخارا به بلخ مهاجرت نمود اما میرخواند بیشتر ایام عمر خود را در هرات گذرانیده و در تحت حمایت و ظل عنایت امیر دانش پرور علیشیر نوائی زندگی را بسربرد و همانجا بعد از کسالت طولانی بتاريخ دوم ذیقعد ۶۰۳ هـ ژوئن ۱۴۹۸ م در شصت و شش سالگی وفات یافت .

میرخواند تاریخ روضه الصفا را که کتابی است قطور به سرپرستی امیر علیشیر نوائی تألیف کرد . تقریباً " شش هفت مجلد آن را خودش بیایان رسانید . میرخواند در آغاز و پایان مجلدات تاریخ خود بصرافت از درخواستهای پیاپی ولی نعمت خویش امیر علیشیر نوائی پیرامون تکمیل این اثر ارزنده یاد کرده و از وی به بزرگی و عظمت یاد فرموده است . گاهی عبارات والقب و عناوینی که برای شخص امیر علیشیر بکار میبرد ، چنان می نماید که گوئی در باب سلطان وقت سخن میگوید .

۳ : - حسین واعظ کاشفی

مولانا کمال الدین حسین واعظ کاشفی متوفی ۶۱۰ هـ یکی از بزرگترین و پرکارترین نویسندگان نیمه دوم قرن نهم بود - از معروفترین تصنیفات او انوار سهیلی روضه الشهداء " - مواهب علیه ، اخلاق محسنی ، جواهر التفسیر " تحفه گلامیر (معروف به تفسیر حسینی) میباشد .

این ادیب شهیر اگر چه از حیث اشتغال واعظ عالی مرتبت زمان خود بود اما ستارامان در زمینه های تفسیر ، اخلاق ، دین ، فلسفه ، منشآت آثار ارزشمندی دارد

حسین کاشفی اغلب آثار و تالیفات خود را به سلاطین و امرای زمان اهداء و معنون نمود اما ستارامان وی گرانیهاترین مصنفات خود را به امیر علیشیر نوائی معنون و اهداء کرده که یکی از آنها مواهب علیه میباشد - علاوه بر این جواهر التفسیر لتحفه گلامیر مجلد اول و محزن الانشاء که در اصول انشاء بنگارش در آمده است مشتمل بر منشآت حسین واعظ کاشفی میباشد این هر دو کتاب را به سلطان حسین و امیر علیشیر اهداء نمود اما ستارامان .

غیاث‌الدین خواندمیر

غیاث‌الدین خواندمیر صاحب خلاصه‌الخبار و مولف تاریخ مهم بنام حبیب‌الشریکی از بزرگترین نویسندگان اوایل قرن دهم می‌باشد وی همواره همانند پدر بزرگ خود میرخواندمیر در کنف حمایت و سرپرستی امیرعلیشیرنوائی بسر میبرد.

خواندمیر کتاب خلاصه‌الخبار فی احوال‌الاخیار را که عصاره و خلاصه تاریخ جهان است در سالهای ۹۰۴هـ - ۹۰۵هـ تالیف نمود و بنام نامی امیرعلیشیر نوائی معنون نمود. اثر دیگر خود دستور الوزراء را نیز در سال ۹۰۶هـ تالیف نمود و این تذکره‌ایست از وزیران معروف ایران و جهان - دستورالوزراء نیز بر امیرعلیشیر نوائی تقدیم گردیده‌است. شگفت این است که در متن این کتاب خواندمیر شخصیت نوائی را به صورت یک وزیر معرفی ننموده‌است.

تالیف دیگر خواندمیر که محتوی سخنان پادشاه بزرگان دین و حکیمان می‌باشد مآثر - الملوک است. این کتاب در اوایل سال ۹۰۶هـ تالیف گردیده‌است بنا به شواهدی خواندمیر از عنایات و الطاف امیرعلیشیر بهره کافی و وافی داشته‌است و از اوان جوانی خود تازمانی که امیرعلیشیر بقید حیات بود در سلک مقربین او بشمار میرفته‌است - قرب خواندمیر به نوائی با اندازه‌های بوده است که وی در تاریخ حبیب‌السیر شرح و چگونگی پایان خورشید حیات امیرعلیشیر نوائی را با آندوه فراوان و تأسف عمیق شرح داده‌است

دولتشاه سمرقندی

امیر دولت‌شاه بن علاءالدوله بختی‌شاه الغازی سمرقندی مولف یکی از معروفترین تذکره‌های فارسی یعنی تذکره الشعراء دولت‌شاه می‌باشد - وی را امیرعلیشیر نوائی در تذکره مجالس النفائس طبع موزون و سلامت و استقامت ذهن معرفی نموده‌است - دولت‌شاه طبع شعر نیز داشته است با وجود سمت امارتی که وی میداشت همواره نسبت به امیرعلیشیر مراتب احترام و بزرگداشت را کاملاً رعایت میکرد از همین جهت وی تذکره معروف خود را به امیر کبیرعلیشیر نوائی تقدیم داشته‌است.

دولت‌شاه تذکره خود را در سال ۱۸۹۲/هـ / ۱۲۸۷/م تالیف نمود و امیرعلیشیر نوائی نیز در تذکره خود مجالس النفائس که در ۸۹۶/هـ / ۱۴۹۰/م تالیف نمود، دولت‌شاه بنا به نقل ریور در تذکره مرآةالمفادیر سال ۱۳۰۰/هـ / ۱۴۹۴/م پدرود حیات گفت.

معین‌الدین اسفزاری -

معین‌الدین اسفزاری تاریخ شهر هرات را بنام روضه الجنات فی تاریخ مدینه الهرات

تالیف نمود و بنام سلطان حسین معنون کرد .

امیر علیشیر نوائی به معین‌الدین اسفزاری از هر حیث تشویق و حمایت می‌نمود . تاریخ وی متضمن وقایع تا سال ۸۷۵هـ / ۱۴۷۰م می‌باشد وی پس از تالیف این تاریخ نیز به شغل انشاء نامه‌ها و مناشیر دولتی مشغول بوده‌است . طبع شعر نیز داشته‌است . تاریخ هرات دارای بیست و شش روضه می‌باشد که طی آن از شعر هرات و نواحی و اطراف آن قبل از اسلام و بعد از اسلام توصیف نموده‌است .

زین‌الدین محمود واضعی :

زین‌الدین محمود واضعی مولف کتاب بدایع الوقایع "از جرگه اطرافیان امیر علیشیر بوده‌است وی در تاریخ خود پیرامون احوال و فکار و عقاید نوائی مطالب جامعی مضبوط داشته‌است که در سایر کتب نظیر آنرا کمتر میتوان پیدا کرد .

واضعی طبع شعر نیز داشته وی در کتاب بدایع الوقایع ، وقایع تاریخی را در عهد شیخان خان و سایر اولاد ابوالحسین خان ، مناظره‌های علمی و ادبی آن دوره و بالاخص محافل و مجالس امیر علیشیر را درین کتاب تاریخی بیان نموده‌است یکی از مختصات این تاریخ اینست که مصنف وقایع چشم دید (عینی) خود را درین کتاب بیان داشته‌است .
این تاریخ اختصاصات دیگری نیز دارد منجمله با سبک معمولی آن زمان اختلاف فاحشی دارد . زیرا مصنف احوال رافاش و بدون هیچگونه غرض شرح داده‌است ، وقایع تا سال ۹۴۰هـ درین کتاب عنوان گردیده‌است .

امیر علیشیر نوائی در کشف بنوغ و استعداد های افراد دارای تبحر کافی و وافی بوده بی‌مناسبت نیست اگر برای دلیل این امر چگونگی ورود مولف بدایع الوقایع بخدمت نوائی را مجملاً " برای تفنن طبع خوانندگان گرامی شرح دهیم .

" مولانا صاحب دارا که یکی از خویشان نزدیکی مادر محمود واضعی بوده در خدمت امیر علیشیر نوائی بود ، روزی بر حسب تصادف لیاقت واضعی در حل معما و سایر فنون ادبی بروی ظاهر شد امیر علیشیر نوائی نیز یکدفعه چون مولانا دارا را دید بر حسب عادت خود استغفاء نمود که امروز درین شهر از عجائب و غرایب چه دیدید و چه شنیدید ؟ صاحب دارا در پاسخ دیدار واضعی ، و حل معمای مشکل توسط وی برای امیر بازگفت . آن موقع امیر علیشیر اعتراض کرد که چرا واضعی را پیش من نیاوردی ؟ چنانچه صاحب قول داد و دفعه دیگر واضعی را خدمت امیر برد . امیر در جمع اربابان فضل و دانش نشسته بود همینکه نگاه وی به جمع افتاد و آنجا واضعی را دید اشاره نمود و پرسید آیا در باره همین جوان از لحاظ حل معما حکایت را شرح داده بودید ؟ صاحب دارا گفت بلی آنکھی امیر علیشیر یکی از معماها را از واضعی

استفسار نمود. اتفاقاً " واصفی از قبل آن معما را می دانست چنانچه تامل کرد که آیا تغافل کنم و بیاراست بگویم". عاقبت رای راستی راجح آمد چنانچه گفت مخدوم من این معما را از قبل یاد دارم امیر مدتی سر در پیش افکند و بعد گفت عزیزان می دانید سر سخن وی چه معنی دارد؟ یعنی اظهار قدرت میکند و میگوید اگر این نباشد دیگری ایس امیر معمای دیگر را نپرسیدند و لطف بسیاری نمودند --

مولانا زاده ابهری :

خواجه عمادالدین المعروف به مولانا زاده ابهری یکی از دانشمندان برجسته نیمه دوم قرن نهم بود ماستوی کتاب مشکواه خود را بنام امیر علیشیرنوائی معنون کرده است بدلیل اینکه نویسندگان متعددی در اواخر قرن نهم و اوائل قرن دهم به نحوی از انحاء بنا به تشویق و حمایت امیرعلیشیر آثار عدیده از خود باقی گذاشته اند و نیز بدین جهت که آثار نویسندگی و سخنوری در آن دوره تقریباً " همزمان بظهور میرسید. اینک فهرست مختصری از سایر نویسندگان که در این عهد مشمول عنایات و الطافات امیرعلیشیر گردیده اند در زیر درج میگردد :

کمال الدین عبدالواضع نظامی فرزند جمال الدین مظهر باخرزی که در ترسل و مناشیر مهارت کامل داشته مولانا شمس الدین محمد تبادگانی که شرح کتاب منازل السائیرین را نگاشته است .

مساعدها و کمک های نوائی را با افراد خیره و اهل علم ، تمام نویسندگان تاریخ اجتماعی هرات در قرن نهم چه در مقالات و چه در کتابهای مختلف اشاره نموده اند هنرمندان و دانشمندان و عالمان و فاضلانی که از طرف امیر علیشیر مور دحمایت و تشویق قرار گرفته اند انشاء الله بفرصت دیگری معرفی میشوند .